

waardige in *Riskante relaties*, dat evenals *Sodoms zaad* niet op historische rotsbodem mag verdwijnen.

J. W. Koopmans

G. N. M. Vis, *Het weeshuis van Woerden. 400 Jaar Stadsweeshuis en Gereformeerd wees- en oudeliedenhuys te Woerden 1595-1995* (Hilversum: Verloren, 1996, 285 blz., f25,-, ISBN 90 6550 528 8).

Na het weeskind van Woerden het weeshuis zelf: is dat niet wat veel van het goede in minder dan twaalf maanden? Het bleek puur toeval dat het College van regenten van het voormalige weeshuis van de stad Woerden aan G. N. M. Vis opdracht gaf tot het schrijven van een historische studie over die instelling bij gelegenheid van het vierde eeuwfeest van de stichting, op hetzelfde ogenblik dat mijn manuscript over de enige wees die het tot een bescheiden bekendheid heeft weten te brengen tot afronding kwam. Beide boeken completeren elkaar wonderwel. Terwijl mijn studie de belevingswereld van een individueel weeskind als invalshoek neemt, beschrijft Vis, zonder die jongen te ignoreren, gedetailleerd de interne en externe organisatie, het beheer, de bevolking en het dagelijks leven (kleding, voeding, godsdienst, leertijd, ziekte, tucht) van het weeshuis als stedelijke instelling over een periode van ruim twee eeuwen, van de stichting in 1595 tot de opheffing in 1811. Na 1811 werden de weeskinderen door de stichting tot beheer van het intussen 'gereformeerd' verklaarde weeshuis ondergebracht in gezinnen of in andere tehuizen. Vis heeft nog enkele hoofdstukken toegevoegd over de positie van de Woerdense wezen na 1811, de lotgevallen van het gebouw en zijn bewoners in de negentiende eeuw, het gebruik ervan als bejaardenhuis (reeds in de stichtingsakte van 1595 voorzien) van 1910 tot 1975, en de terugkeer van het gebouw naar een nieuwe vorm van jongerenopvang sedert 1991. Het zwaartepunt van het boek ligt echter in de twee eeuwen na de oprichting.

Bij zulke stabiele instellingen als de vroegmoderne weeshuizen heeft een chronologische hoofdstukopbouw weinig zin. Slechts af en toe onderbrak een opzienbarende gebeurtenis de alledaagse grauwsliuier. Behalve de extases van de jonge Evert Willemsz. in 1622-1623 moet dan met name worden gewezen op de terechtstelling (klaarblijkelijk een unicum in de Nederlandse weeshuisgeschiedenis) van weesvader Gerrit Jansz. de Ruijter alias Slintworm in mei 1669 wegens ontucht met weesmeisjes, en op de openlijke rebellie van de weeskinderen in 1792 tegen het gebrek aan leiding, de slechte kost en het wanbeheer van het weeshuis. Men kan zich afvragen in hoeverre de roerige tijden toen debet waren aan die daad van verzet. Maar de continuïteit overheerst. Terecht heeft Vis dan ook voor een systematische behandeling van allerlei aspecten van de thematiek gekozen. Hij kon daartoe over een bijna complete reeks weeshuisrekeningen vanaf 1600 beschikken, terwijl de opname van weeskinderen in beginsel in de vroedschapsresoluties werd opgetekend (al gooiden enkele stadssecretarissen er wel eens met de pet naar). Daarnaast zijn er reglementen, boedelinventarissen, en stukken over de crisis van 1792. De tekst van die reglementen en inventarissen, een aantal seriële gegevens (aantallen wezen in het weeshuis, aantallen op ambacht bestede wezen, inkomsten uit collectes e.d.) en de namen van alle uit de vroedschapsresoluties bekende weeskinderen, weesouders en regenten, zijn in bijlagen aan het boek toegevoegd. Tenslotte geeft Vis volledige registers van personen, plaatsen en zaken. Al met al een goede, mooi uitgegeven synthese waarmee de initiatiefnemers eer inleggen. Door de systematische presentatie van de gegevens zal het boek vooral goede diensten kunnen bewijzen bij vergelijkende studies.

Vis is erin geslaagd om, naast de beheerstechnische kost die in zulke gedenkboeken onvermijdelijk is, een duidelijk beeld te schetsen van enkele aspecten uit het weeshuisleven die

veelal onderbelicht blijven. Met name de leertijd van de weeskinderen die op ambacht waren besteed komt dank zij de systematische verwerking van de weeshuisrekeningen beter uit de verf dan elders. Ook de ontwikkeling van de aantallen kinderen weet Vis plausibel te reconstrueren, al blijft de reden van sommige schommelingen onduidelijk. Zijn reconstructie van de achtereenvolgende bouwstadia en de indeling van het gebouw corrigeert mijn eigen presentatie, maar blijft op onderdelen noodgedwongen zelf wat tentatief. Kennisneming van mijn negen maanden eerder verschenen boek had Vis overigens voor een aantal onnauwkeurigheden kunnen behoeden, niet alleen over Evert Willemsz. en zijn familie, maar ook over Woerden en zijn bewoners (zo over het bevolkingsaantal, op pagina 248 verkeerd geïnterpreteerd). Daartegenover staat dat hij mijn gegevens op onderdelen corrigeert en mijn veronderstellingen dank zij de seriële aanpak soms weet te relativiseren. Het moet mij slechts van het hart dat auteur en uitgever zich bij het omslagontwerp en de illustraties wel wat eleganter van de *Wegen van Evert Willemsz.*- hadden kunnen onderscheiden.

Willem Frijhoff

M. A. W. Gerding, *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950* (Dissertatie Wageningen 1995, HES Studia Historica XVIII, AAG Bijdragen XXXV; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis Landbouwwuniversiteit Wageningen, 't Goy-Houten: HES uitgevers, 1995, 533 blz., ISBN 90 6194 298 5).

Eeuwenlang was turf in de Nederlanden de meest gebruikte energiedrager. Vanaf ca. 1550 kwam een aanzienlijk deel van de in ons land verstookte turf uit de noordoostelijke productiegebieden. De aard van het veendersbedrijf en de omvang van de productie in de verschillende deelgebieden in de vier provincies in het noordoosten van ons land worden in deze studie nauwgezet en op grond van een groot aantal bronnen beschreven. Volgens de schrijver kan men het centrale thema van zijn boek 'simpelweg' samenvatten in de vraag: waar is wanneer hoeveel turf gewonnen? Daarmee wekt hij de indruk dat het hem gaat om het vaststellen van het productievolume in de 72 deelgebieden die hij heeft onderscheiden. De verveningsgeschiedenis van elk van die gebieden wordt in een fraaie schets beschreven en vervolgens wordt een schatting gemaakt van de omvang van de turfproductie ter plaatse. Deze beschrijvingen verzekeren het boek van een vaste plaats in de geschiedschrijving van de vervening in Nederland. Ten einde een beeld te geven van de economische betekenis van de veenderij in deze gebieden, wordt in de voorlaatste hoofdstukken ook nog uitgebreid ingegaan op het vervoer en de afzet van de turf die in de noordoostelijke winningsgebieden werd geproduceerd. De schrijver besluit met een hoofdstuk waarin een overzicht wordt gegeven van vier eeuwen turfwinning. Daarna volgen nog bijna honderd pagina's met bijlagen.

De schattingen van de turfproductie in de verschillende deelgebieden spelen een belangrijke rol in het betoog van de schrijver. Om de gegevens over de omvang van de productie in de verschillende gebieden onderling vergelijkbaar te maken, heeft hij alle getallen omgerekend naar een standaard 'dagwerk' van 10.000 turven (11). Dat is een goed uitgangspunt, maar de wijze waarop hij zijn gegevens heeft bewerkt, is daarmee nog niet te controleren. Schrijver verwijst daarvoor weliswaar naar Bijlage 1.1 (373-374: veenmaten), maar de daar verstrekte gegevens zijn volstrekt corrupt. De gemiddelde afmetingen van de lange hoogveenturf worden hier gesteld op 45 x 12 x 15 cm. Dat is curieus. Een turf van bijna een halve meter lengte? Daar valt toch niet mee te werken? Verder wordt in Bijlage 1.1 gesteld dat die lange hoogveenturf met een gemiddelde grootte van 45 x 12 x 15 cm een volume had van 0,054m³. Nog curieuzer! !